TALABALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLARNING AHAMIYATI

Normamatova Maftuna Zafar qizi

Buxoro shahri, Osiyo xalqaro universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda psixologik yondashuvlarning o‘rni tahlil qilinadi. Ekologik ongni rivojlantirishda motivatsiya, kognitiv jarayonlar, emotsional ta’sirlar hamda ijtimoiy muhitning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, ekologik tarbiyani samarali tashkil etishda psixologik omillardan kompleks foydalanish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Ekologik madaniyat, ekologik ong, psixologik yondashuv, motivatsiya, emotsiya, kognitiv jarayon, ijtimoiy muhit

Kirish. Bugungi kunda atrof-muhit muammolari global miqyosda dolzarb masalaga aylangan. Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va ekologik muvozanatning buzilishi insoniyatdan ongli munosabatni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, yosh avlod, ayniqsa talabalar ongida ekologik madaniyatni shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda psixologik yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etadi.Psixologik yondashuvlar insonning xulq-atvori, ong jarayonlari va hissiyotlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganib, uning faoliyatini qanday boshqarish va yo‘naltirish mumkinligini tushuntiradi. Bu yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, har qanday xatti-harakat tashqi ta’sirlar bilangina emas, balki insonning ichki ehtiyojlari, qadriyatlari, qiziqishlari va ruhiy holati bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli, ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonida faqat nazariy bilim berish yetarli bo‘lmaydi, balki talabaning ichki dunyosiga chuqur ta’sir ko‘rsatish zarur bo‘ladi.

Ekologik madaniyatni rivojlantirishda psixologik yondashuvlar talabaning ongida tabiatga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, kognitiv yondashuv orqali talabalarga ekologik muammolar, ularning kelib chiqish sabablari va oqibatlari haqida tizimli bilim beriladi. Bu esa ularning fikrlash doirasini kengaytirib, muammolarga tahliliy yondashish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Natijada talaba ekologik vaziyatlarni ongli ravishda baholay boshlaydi va to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga intiladi.Bundan tashqari, emotsional yondashuv talabaning hissiy olamiga ta’sir etadi. Tabiat go‘zalligini his qilish, uning muhofazaga muhtojligini anglash orqali talabalarda mehr, mas’uliyat va hamdardlik kabi ijobiy hissiyotlar shakllanadi. Aynan shu hissiyotlar ekologik xulq-atvorni mustahkamlovchi ichki kuchga aylanadi. Agar talaba tabiatni faqat bilim darajasida emas, balki hissiy jihatdan ham qabul qilsa, uning ekologik faoliyati yanada barqaror bo‘ladi.

Shuningdek, motivatsion yondashuv talabaning ichki rag‘batlarini shakllantirishga qaratilgan. Ekologik faoliyatga nisbatan qiziqish uyg‘otish, shaxsiy mas’uliyat hissini kuchaytirish orqali talabalar atrof-muhitni muhofaza qilishga faol jalb etiladi. Bu jarayonda ijtimoiy omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Ya’ni, guruhdagi ijobiy muhit, o‘qituvchi va tengdoshlarning qo‘llab-quvvatlashi talabaning ekologik qarashlariga bevosita ta’sir qiladi.

Umuman olganda, psixologik yondashuvlar ekologik madaniyatni shakllantirishda kompleks ta’sir mexanizmini yaratadi. Ular orqali talabaning bilimlari, hissiyotlari va xulq-atvori uyg‘un holda rivojlanadi. Natijada esa ekologik ongli, mas’uliyatli va faol shaxsni tarbiyalash imkoniyati yuzaga keladi.

Motivatsiya ekologik xulq-atvorni shakllantirishning eng muhim va yetakchi omillaridan biri hisoblanadi. U inson faoliyatining ichki harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, talabaning tabiatga bo‘lgan munosabati, qarashlari va amaliy harakatlarini

belgilab beradi. Ekologik muammolarni anglashning o‘zi yetarli emas — aynan motivatsiya ushbu bilimlarni real xatti-harakatga aylantiradi.Ichki motivatsiya talabaning shaxsiy qadriyatlari, e’tiqodlari va qiziqishlari bilan bog‘liq bo‘lib, ekologik madaniyatni shakllantirishda eng barqaror omil hisoblanadi. Agar talaba tabiatni asrashni o‘zining shaxsiy burchi deb his qilsa, u ekologik faoliyatda majburiyat bilan emas, balki ichki ehtiyoj asosida qatnashadi. Masalan, chiqindilarni saralash, suv va energiyani tejash yoki ko‘chat ekish kabi faoliyatlar ichki motivatsiya mavjud bo‘lganda odatiy xulq-atvorga aylanadi. Bunday motivatsiya odatda bolalikdan shakllanadigan qadriyatlar, oilaviy tarbiya va shaxsiy tajribalar orqali rivojlanadi.

Tashqi motivatsiya esa turli rag‘batlantirish vositalari orqali yuzaga keladi. Bu mukofotlar, maqtovlar, tanlovlar, jamoatchilik e’tirofi yoki baholash tizimi orqali namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, oliy ta’lim muassasalarida ekologik loyihalarda faol qatnashgan talabalarni taqdirlash yoki ularning ishlarini ommaga namoyish etish tashqi motivatsiyani kuchaytiradi. Biroq tashqi motivatsiya ko‘pincha vaqtinchalik ta’sirga ega bo‘ladi, shuning uchun uni ichki motivatsiya bilan uyg‘unlashtirish muhimdir.Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash ham motivatsiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Talaba o‘zini ekologik faol guruhning bir qismi sifatida his qilsa, uning faolligi ortadi. O‘qituvchilar, do‘stlar va oila tomonidan berilgan ijobiy fikrlar, qo‘llab-quvvatlash va namuna ko‘rsatish talabaning ekologik faoliyatga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Ayniqsa, guruhiy faoliyatlar — ekologik aksiyalar, jamoaviy loyihalar — motivatsiyani yanada mustahkamlaydi.

Shuningdek, motivatsiyani rivojlantirishda maqsad qo‘yish ham muhim ahamiyatga ega. Aniq va erishish mumkin bo‘lgan ekologik maqsadlar talabaning faoliyatini yo‘naltiradi va natijaga erishish hissi orqali uni yanada rag‘batlantiradi. Masalan, “bir oy davomida plastik chiqindilarni kamaytirish” kabi kichik maqsadlar katta o‘zgarishlarga zamin yaratadi.

Talabalarning ekologik bilimlari ularning ongli qarorlar qabul qilishida tayanch omil bo‘lib xizmat qiladi. Chunki inson qanchalik chuqur va tizimli bilimga ega bo‘lsa, u atrof-muhit bilan bog‘liq vaziyatlarni shunchalik to‘g‘ri baholay oladi. Ekologik bilimlar nafaqat fakt va tushunchalarni bilishni, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishni ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli talabalarda ekologik bilimlarni shakllantirish ularning ekologik ongini rivojlantirishning muhim bosqichi hisoblanadi.Kognitiv jarayonlar — ya’ni idrok, tafakkur, xotira va tasavvur — orqali talabalar ekologik muammolarni chuqur anglay boshlaydi. Masalan, ular atrof-muhit ifloslanishining sabablarini o‘rganish orqali uning kelib chiqish manbalarini aniqlaydi, bu jarayonlarning qanday oqibatlarga olib kelishini tahlil qiladi. Shu tariqa talaba oddiy kuzatuvchidan faol tahlil qiluvchi subyektga aylanadi. Bu esa uning muammolarga befarq bo‘lmasdan, ularni hal etishga intilishiga turtki beradi.

Sabab-oqibat bog‘liqligini tushunish ekologik tafakkurning muhim jihatlaridan biridir. Talaba, masalan, plastik chiqindilarning ko‘payishi nafaqat atrof-muhitni ifloslantirishini, balki inson salomatligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishini anglab yetadi. Bunday tushuncha uning kundalik xulq-atvorini o‘zgartirishga olib keladi, ya’ni u ongli ravishda ekologik toza variantlarni tanlashga harakat qiladi. Shuningdek, kognitiv jarayonlar muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Talabalar ekologik vaziyatlarni tahlil qilish orqali turli yechim variantlarini ishlab chiqadi, ularning samaradorligini solishtiradi va eng maqbulini tanlaydi. Bu jarayon tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Masalan, energiya tejamkor texnologiyalarni qo‘llash yoki chiqindilarni qayta ishlash usullarini taklif etish shular jumlasidandir. Bundan tashqari, ekologik bilimlarning tizimliligi ham muhim ahamiyatga ega. Ya’ni bilimlar uzviy va mantiqiy bog‘langan holda berilganda, talabaning umumiy ekologik dunyoqarashi shakllanadi. Bu esa uni turli vaziyatlarda mustaqil va ongli qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi.

Ekologik madaniyatni rivojlantirishda emotsiyalar inson xulq-atvorini ichkaridan boshqaruvchi muhim psixologik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki inson ko‘pincha faqat bilim asosida emas, balki aynan his-tuyg‘ulari ta’sirida qaror qabul qiladi. Shu bois ekologik ongni shakllantirishda hissiy omillarni hisobga olish zarur.

Tabiatga nisbatan ijobiy hissiyotlar — mehr, hayrat, zavq va estetik qoniqish — talabaning ekologik qadriyatlarini mustahkamlaydi. Masalan, go‘zal manzaralarni ko‘rish, toza havodan bahramand bo‘lish yoki tabiiy muhit bilan bevosita muloqot qilish talabalarda tabiatga nisbatan mehr uyg‘otadi. Bu hissiyotlar asta-sekin barqaror munosabatga aylanib, ularni tabiatni asrashga undaydi. Natijada ekologik xulq-atvor majburiyat emas, balki ichki ehtiyoj sifatida namoyon bo‘ladi.

Emotsiyalar nafaqat ijobiy, balki ogohlantiruvchi funksiyani ham bajaradi. Ekologik muammolarga nisbatan xavotir, tashvish yoki hatto afsus hissi talabalarda mas’uliyat tuyg‘usini kuchaytiradi. Masalan, atrof-muhitning ifloslanishi yoki biologik xilma-xillikning kamayishi haqidagi ma’lumotlar ularda befarqlikni kamaytirib, faol harakat qilishga undaydi. Bunday hissiyotlar muammoni inkor etish emas, balki uni hal etishga yo‘naltirilgan ichki turtki vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, emotsional tajriba orqali olingan bilimlar ko‘proq esda qoladi va mustahkam bo‘ladi. Masalan, ekologik aksiyalar, tabiat qo‘ynidagi ekskursiyalar yoki ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish talabalarda kuchli hissiy taassurot qoldiradi. Bu esa ekologik ongning chuqurroq shakllanishiga yordam beradi. Oddiy nazariy bilimdan farqli ravishda, hissiy tajriba inson xulq-atvoriga uzoq muddatli ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, empatiya — ya’ni boshqa mavjudotlarga nisbatan hamdardlik hissi — ham ekologik madaniyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Talaba o‘zini tabiatning bir qismi sifatida anglay boshlaganda, u o‘simliklar, hayvonlar va butun ekotizimga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda

bo‘ladi. Bu esa ekologik mas’uliyatni yanada kuchaytiradi. Xulosa qilib aytganda, emotsiyalar ekologik madaniyatni shakllantirishda bilimlarni mustahkamlovchi va xulq-atvorni boshqaruvchi asosiy omillardan biridir. Ijobiy hissiyotlar ekologik qadriyatlarni shakllantirsa, salbiy hissiyotlar muammolarga befarqlikni kamaytirib, faoliyatga undaydi. Shu bois ekologik ta’lim jarayonida emotsional ta’sir vositalaridan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Talabaning ekologik qarashlari va xulq-atvori bevosita uning yashab turgan ijtimoiy muhitiga bog‘liq bo‘ladi. Inson ijtimoiy mavjudot sifatida o‘z atrofidagi qadriyatlar, me’yorlar va odatlar ta’sirida shakllanadi. Shu sababli ekologik madaniyatni rivojlantirish jarayonida talabaning oilasi, ta’lim muassasasi hamda tengdoshlar guruhi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Avvalo, oila ekologik tarbiyaning boshlang‘ich va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Bolalik davridan boshlab berilgan tarbiya insonning keyingi hayotidagi qarashlari va odatlariga katta ta’sir ko‘rsatadi. Agar oilada tabiatga ehtiyotkorona munosabat, resurslardan oqilona foydalanish, tozalikni saqlash kabi qadriyatlar ustuvor bo‘lsa, talaba bu odatlarni tabiiy ravishda o‘zlashtiradi. Aksincha, beparvo munosabat hukmron bo‘lgan muhitda ekologik ongni shakllantirish qiyinlashadi.

Ta’lim muassasalari esa ekologik bilim va ko‘nikmalarni tizimli ravishda shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institutdir. Bu yerda talabalar nafaqat nazariy bilim oladi, balki turli amaliy mashg‘ulotlar, loyihalar va ekologik tadbirlar orqali o‘z bilimlarini mustahkamlaydi. O‘qituvchilarning shaxsiy namunalari, ularning ekologik masalalarga bo‘lgan munosabati ham talabalarga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Chunki pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi sifatida ham muhim rol o‘ynaydi. Tengdoshlar guruhi ham talabaning ekologik qarashlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Yoshlar ko‘pincha o‘z do‘stlari va kursdoshlarining fikrlariga e’tibor beradi va ularga moslashishga intiladi. Agar guruhda ekologik madaniyat rivojlangan bo‘lsa, masalan, chiqindilarni saralash,

atrof-muhitni asrash bo‘yicha tashabbuslar qo‘llab-quvvatlansa, bu boshqa talabalarni ham faol bo‘lishga undaydi. Aksincha, befarqlik hukmron bo‘lgan muhitda ijobiy o‘zgarishlarga erishish qiyinlashadi.Bundan tashqari, kengroq ijtimoiy muhit — jamiyatdagi umumiy ekologik madaniyat darajasi, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar ham talabaning qarashlariga ta’sir qiladi. Ekologik muammolarning keng yoritilishi, ijtimoiy kampaniyalar va jamoaviy aksiyalar yoshlarni ushbu masalaga jiddiy qarashga undaydi. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy muhit talabaning ekologik ongini shakllantirishda hal qiluvchi omillardan biridir. Oila, ta’lim muassasasi va tengdoshlar o‘rtasidagi ijobiy hamkorlik ekologik madaniyatni samarali rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois ekologik tarbiya jarayonida ijtimoiy muhitning barcha komponentlarini uyg‘un holda rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Ekologik madaniyatni samarali shakllantirish uchun psixologik omillardan kompleks va uyg‘un holda foydalanish zarur. Faqat bilim berish bilangina cheklanib qolmay, balki motivatsiya, hissiyot va ijtimoiy ta’sirlarni ham hisobga olish orqali ekologik ongli, mas’uliyatli va faol shaxsni tarbiyalash mumkin. Yuqorida keltirilgan fikrlarni umumlashtirib aytganda, talabalarda ekologik ong va madaniyatni shakllantirish murakkab, ko‘p bosqichli hamda o‘zaro bog‘liq psixologik jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda motivatsiya, kognitiv jarayonlar, emotsional ta’sirlar va ijtimoiy muhit bir-biri bilan uzviy aloqada bo‘lib, birgalikda samarali natija beradi. Avvalo, motivatsiya ekologik faoliyatning ichki harakatlantiruvchi kuchi sifatida talabaning tabiatga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Ayniqsa, ichki motivatsiyaning shakllanishi ekologik xulq-atvorning barqarorligini ta’minlaydi. Kognitiv jarayonlar esa ekologik bilimlarni egallash, muammolarni tahlil qilish va ongli qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, emotsiyalar ekologik qadriyatlarni mustahkamlab, talabaning tabiatga nisbatan hissiy bog‘liqligini kuchaytiradi hamda uni amaliy faoliyatga undaydi.

Bundan tashqari, ijtimoiy muhit — oila, ta’lim muassasasi va tengdoshlar — ekologik qarashlarning shakllanishida muhim tashqi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ijobiy ijtimoiy muhit talabaning ekologik faoliyatga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va uning xulq-atvorini ijobiy tomonga yo‘naltiradi.